

प्रदेशमा स्वास्थ्य सेवा प्रवाह सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना : कर्णाली प्रदेशका जनताको स्वास्थ्य सम्बन्धी हकलाई सुनिश्चित गर्न र स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ, गुणस्तरीय एवं प्रभावकारी रूपमा सबैको सहज पहुँच स्थापित गर्न वाञ्छनीय भएकाले, प्रदेश सभाले यो ऐन बनाई लागू गरेको छ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस ऐनको नाम “कर्णाली प्रदेश स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७६” रहेको छ।
 - (२) यो ऐन प्रदेश भर लागू हुनेछ।
 - (३) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ।
२. **परिभाषा** : विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,-
 - (क) “आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा” भन्नाले आकस्मिक घटना वा आपतकालिन अवस्था परी जीवन जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूको जीवनलाई जोखिममुक्त गर्न तथा जीवन वा अङ्ग गुम्नबाट बचाउन आवश्यकता अनुसार तत्काल दिनुपर्ने प्रारम्भिक स्वास्थ्य सेवा सम्भन्धनु पर्छ।
 - (ख) “आधारभूत स्वास्थ्य सेवा” भन्नाले आम नागरिकको स्वास्थ्य आवश्यकता पूर्तिको लागि राज्यबाट सुलभ रूपमा निःशुल्क उपलब्ध हुने प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, निदानात्मक, उपचारात्मक र पुनर्स्थापनात्मक सेवा सम्भन्धनु पर्छ।
 - (ग) “गैर सरकारी स्वास्थ्य संस्था” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम स्विकृति लिई स्थापना भएको मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी वा सहकारी वा सामुदायिक संस्था वा अन्य गैरसरकारी संस्थाबाट संचालित स्वास्थ्य संस्थालाई सम्भन्धनु पर्छ।
 - (घ) “जोखिमयुक्त क्षेत्र” भन्नाले कार्यस्थल वा कार्य प्रकृतिका कारण मानव स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने कुनै पनि रसायनिक, भौतिक तथा जलवायु परिवर्तन जन्य, मनोसामाजिक, शारीरिक, भौतिक तथा भौगोलिक अवस्था रहेको कार्यक्षेत्रलाई सम्भन्धनु पर्छ र सो शब्दले स्वास्थ्य उपचारका बेला स्वास्थ्यकर्मीलाई हुने सम्भाव्य जोखिम समेतलाई जनाउँछ।
 - (ङ) “तोकिएको” वा “तोकिए बमोजिम” भन्नाले यस ऐन बमोजिम बनेका नियम तथा निर्देशिका तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्भन्धनु पर्छ।

- (च) “निजि स्वास्थ्य संस्था” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम स्विकृति लिई निजि क्षेत्रको लगानी तथा स्वामित्वमा सञ्चालन भएका स्वास्थ्य संस्था सम्भन्नु पर्छ ।
- (छ) “निदान केन्द्र (डाइग्नोस्टिक सेन्टर)” भन्नाले रेडियो इमेजिङ, प्रयोगशालाबाट गरिने जैविक तथा पराजैविक जाँच लगायतका निदानात्मक सेवाहरू प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्थालाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (ज) “परम्परागत उपचार प्रदायक” भन्नाले परम्परागत रूपमा जडिबुटि, जान्तव र खनिजबाट उपचार प्रदान गर्ने व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ ।
- (झ) “प्रदेश” भन्नाले कर्णाली प्रदेश सम्भन्नु पर्छ ।
- (ञ) “मन्त्रालय” भन्नाले प्रदेश सरकारको सामाजिक विकास मन्त्रालय सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले स्वास्थ्य सम्बन्धी विषय हेर्ने गरी तोकिएको मन्त्रालयलाई समेतलाई जनाउनेछ ।
- (ट) “महाशाखा” भन्नाले प्रदेश सरकारको सामाजिक विकास मन्त्रालयको स्वास्थ्य सेवा हेर्ने महाशाखालाई सम्भन्नु पर्छ ।
- (ठ) “समिति” भन्नाले स्वास्थ्यका सामाजिक निर्धारकहरूलाई सम्बोधन गरी स्वास्थ्य सेवालार्ई विकासको मुल प्रवाहमा ल्याउने कायैमा समन्वय र सुभाब दिन दफा ४७ बमोजिम गठित प्रदेश स्वास्थ्य समन्वय समिति सम्भन्नु पर्छ ।
- (ड) “सरकारी स्वास्थ्य संस्था” भन्नाले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट सञ्चालित स्वास्थ्य संस्था सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले सम्बन्धित सरकारले कानून बमोजिम स्थापना गरेको स्वशासित संगठित संस्था मातहतमा संचालित स्वास्थ्य संस्था समेतलाई जनाउनेछ ।
- (ढ) “सेवाग्राही” भन्नाले स्वास्थ्य संस्थामा कुनै पनि किसिमको स्वास्थ्य सेवा लिने व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ ।
- (ण) “सेवा प्रदायक” भन्नाले मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट स्वास्थ्य सेवाका विषयमा निश्चित योग्यता वा तालिम हासिल गरी स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत चिकित्सक, स्वास्थ्यकर्मी वा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका सम्भन्नु पर्छ ।
- (त) “स्वास्थ्यकर्मी” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम स्वास्थ्यकर्मीको रूपमा सम्बन्धित परिषद्मा दर्ता भएको व्यक्ति सम्भन्नु पर्छ ।
- (थ) “स्वास्थ्य सेवा” भन्नाले आधुनिक चिकित्सा (एलोप्याथी), आयुर्वेद, होमीयोप्याथी, यूनानी, प्राकृतिक चिकित्सा, अकुपन्चर, सोवारिग्पा (आम्ची) लगायतका चिकित्सा पद्धतिमा आधारित भई प्रदान गरिने प्रतिकारात्मक, प्रबर्द्धनात्मक, निदानात्मक, उपचारात्मक, पुनर्स्थापनात्मक र प्रशामक (पालिएटिभ) सेवा सम्भन्नु पर्छ ।
- (द) “स्वास्थ्य संस्था” भन्नाले स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने देहाय बमोजिमका कुनै स्वास्थ्य संस्थालाई सम्भन्नु पर्छ:-

- (१) सम्बन्धित सरकार आफैं वा कानून बमोजिम स्थापना गरेको स्वसाशित संगठित संस्था मातहतमा सञ्चालित अस्पताल, स्वास्थ्य प्रतिष्ठान, शिक्षण अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, शहरी स्वास्थ्य क्लिनिक र सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई,
- (२) आयुर्वेद, होमियोप्याथी, अक्युपञ्चर, युनानी, आम्ची उपचारका अस्पताल वा प्राकृतिक चिकित्सालय वा औषाधालय वा स्वास्थ्य केन्द्र,
- (३) निजीस्तरबाट सञ्चालित अस्पताल, नर्सिङ होम, क्लिनिक,
- (४) सामुदायिक, सहकारी, गुठी (ट्रष्ट) तथा मुनाफा वितरण नगर्ने गरी स्थापना भएको कम्पनी, गैर सरकारी संघ संस्थाबाट सञ्चालित अस्पताल, नर्सिङ होम,
- (५) निदान केन्द्र तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने तोकिए बमोजिमका अन्य स्वास्थ्य संस्था ।

परिच्छेद-२

स्वास्थ्य योजना तर्जुमा तथा इजाजत सम्बन्धी व्यवस्था

३. प्रदेश स्वास्थ्य योजना तर्जुमा गर्ने : (१) मन्त्रालयले संघीय कानून तथा संघीय स्वास्थ्य योजनाको अधिनमा रही प्रदेश स्वास्थ्य योजना तर्जुमा गर्नेछ ।
 - (२) उपदफा (१) बमोजिम स्वास्थ्य योजना तर्जुमा गर्दा समितिसँग परामर्श गर्नु पर्नेछ ।
 - (३) उपदफा (१) बमोजिम योजना बनाउँदा वार्षिक योजना सहित पाँच वर्षको अवधिको लागि बनाईनेछ ।
 - (४) उपदफा (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आवश्यकता अनुसार जुनसुकै बेला पुनरावलोकन गर्न बाधा पर्ने छैन ।
 - (५) प्रदेश स्वास्थ्य योजनाको आधारमा प्रदेश सरकारले आवश्यकता अनुसार आफैं वा सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणा अनुसार तोकिए बमोजिम स्वास्थ्य संस्था स्थापना र सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।
४. इजाजतपत्र प्राप्त नगरी स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्न नहुने : (१) यो ऐन प्रारम्भ भएपछि कसैले पनि इजाजतपत्र प्राप्त नगरी स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्नु हुँदैन ।
 - (२) यो ऐन प्रारम्भ हुनु भन्दा अगाडि देखि सञ्चालन भै रहेका प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्र भित्रका स्वास्थ्य संस्थाले यो ऐन प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्ष भित्र मन्त्रालयबाट र स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने स्वास्थ्य संस्थाले स्थानीय सरकारबाट इजाजत प्राप्त गर्न निवेदन दिनु पर्नेछ ।
५. स्वास्थ्य संस्थाको पूर्वाधार विकासका लागि आशयपत्र लिनु पर्ने : (१) स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्नका लागि पूर्वाधार विकास गर्नु भन्दा पहिले सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले मन्त्रालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम परेको निवेदन उपर आवश्यक जाँचबुझ गरी स्वीकृति दिन उपयुक्त देखेमा त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थालाई पूर्वाधार विकास गर्न आशयपत्र दिन सकिनेछ ।

(३) कुनै कारणवस स्वास्थ्य संस्थाको पूर्वाधार विकास आशयपत्र प्रदान गर्न नसकिने भएमा मन्त्रालयले कारण खुलाई निवेदकलाई सो कुराको लिखित जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(४) पूर्वाधार विकास आशयपत्रमा नै समयावधि उल्लेख भएकोमा सो अवधि भित्र र समयावधि उल्लेख नभएको भए इजाजत प्राप्त गरेको मितिले दुई वर्ष भित्र सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले प्राप्त आशयपत्र अनुरूपको पूर्वाधार विकास गरिसक्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) मा उल्लेखित समयभित्र पूर्वाधार विकास गर्न नसकेको भनी सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले पूर्वाधार विकास आशयपत्र नवीकरणको लागि निवेदन दिएमा मन्त्रालयले तोकिएको दस्तुर लिई दुई वर्षका लागि पूर्वाधार विकास आशयपत्र नवीकरण गर्न सक्नेछ । सो अवधिमा पनि पूर्वाधार विकास नगरेमा आशयपत्र खारेज हुनेछ ।

(६) यो ऐन बमोजिम पूर्वाधार विकासको आशयपत्र दिँदा भौतिक संरचनाहरु अपाङ्ग, जेष्ठ नागरिक र लैङ्गिकमैत्री हुने व्यवस्था गरी दिनु पर्नेछ ।

(७) यस दफामा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन जारी हुँदा सञ्चालनमा रहेका वा सञ्चालन इजाजत पत्र प्राप्त गरेका स्वास्थ्य संस्थाले नयाँ स्थानमा स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्नु पर्ने अवस्थामा बाहेक पूर्वाधार विकास आशयपत्र लिनु पर्ने छैन ।

(८) स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्न चाहने संस्थाले प्रचलित कानून बमोजिम वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने भए सो समेत गर्नु पर्नेछ ।

(९) पूर्वाधार विकास सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

६. **इजाजतपत्र सम्बन्धी व्यवस्था :** (१) यस एनको दफा (५) बमोजिम पूर्वाधार विकास गरी सके पछि सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन गर्न इजाजतपत्रका लागि तोकिएको दस्तुर सहित मन्त्रालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन प्राप्त भएको एक महिना भित्र स्थलगत निरीक्षण गरी निरीक्षण गरेको पन्ध्र दिनभित्र मन्त्रालयले इजाजतपत्र प्रदान गर्नेछ । तर स्वास्थ्य संस्था सञ्चालनका लागि तोकिएको मापदण्ड पूरा भै नसकेको भए इजाजतपत्र प्रदान गरिने छैन ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि तोकिएको मापदण्ड पूरा नभएका स्वास्थ्य संस्थाको हकमा निवेदन दिएको मितिले एक वर्ष भित्रमा मापदण्ड पूरा गर्ने गरी मन्त्रालयले एक महिना भित्र कार्य योजना पेश गर्न लगाउन सक्ने छ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम पेश हून आएको कार्य योजना औचित्यपूर्ण लागेमा निवेदन दिएको मितिले बढीमा एक वर्ष सम्मको लागि इजाजत लिने म्याद कायम गर्न सक्ने छ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको अवधि भित्र पनि मापदण्ड पूरा नभएमा निवेदन खारेज हुनेछ ।

(६) कुनै स्वास्थ्य संस्थाले आफू मातहत सञ्चालन हुने गरी स्वास्थ्य संस्थाको शाखा विस्तार गर्दा समेत यस ऐन बमोजिम मापदण्ड पूरा गरी इजाजत लिनु पर्नेछ ।

(७) इजाजत पत्र सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

७. **इजाजतपत्रको नवीकरण** : (१) इजाजत पत्र तीन वर्षको अवधिका लागि दिइनेछ । र प्रत्येक तीन वर्षमा नवीकरण गर्नु पर्नेछ ।

(२) स्वास्थ्य संस्थाको इजाजतपत्रको अवधि सकिनु भन्दा तीन महिना अगावै सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले नवीकरणका लागि तोकिएको दस्तुर सहित तोकिएको निकायमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको अवधि भित्र नवीकरणका लागि निवेदन दिन नसकेमा निवेदन दिन नसक्नुको कारण खुलाई इजाजतपत्रको म्याद नवीकरण गरी पाउनको लागि तोकिएको निकायमा निवेदन दिन सकिने छ । तर म्याद गुज्रिएको तीन वर्ष पछि नवीकरणको लागि निवेदन दिन सकिने छैन ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम तोकिएको अवधि समाप्त भएपछि नवीकरणको लागि निवेदन दिँदा म्याद गुज्रिएको प्रत्येक वर्षको लागि तोकिए बमोजिम थप दस्तुर समेत बुझाउनु पर्नेछ ।

(५) नवीकरणका लागि निवेदन दर्ता भएको मितिले एक महिना भित्र आवश्यक निरीक्षण गरी तोकिएको मापदण्ड पूरा भएको भए एक महिना भित्र इजाजतपत्र नवीकरण गरी दिनु पर्नेछ ।

(६) इजाजतपत्र नवीकरण सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

८. **इजाजतपत्रको खारेजी** : (१) देहायको अवस्थामा स्वास्थ्य संस्थाको इजाजत स्वतः खारेज हुनेछ :-

(क) दफा (७) बमोजिमको अवधि भित्र इजाजतपत्र नवीकरण नगराएमा,

(ख) ऐन प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्ष भित्र इजाजतपत्र नलिएमा,

(ग) इजाजत पत्र प्राप्त गरेको एक वर्षसम्म सेवा संचालन नगरेमा ।

(२) देहायको अवस्थामा मन्त्रालयले स्वास्थ्य संस्थाको इजाजतपत्र खारेज गर्न सक्नेछ :-

(क) भ्रुष्टा विवरण पेश गरी इजाजतपत्र लिएकोमा,

(ख) स्वास्थ्य संस्थाले पालन गर्नु पर्ने तोकिएको मापदण्ड पालना गर्न यस ऐन बमोजिम दिएको समयावधि भित्र पूरा नगरेमा वा सेवाको गुणस्तर कायम नराखेमा वा यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावली विपरित काम गरेमा,

(ग) मन्त्रालयले दिएको निर्देशन पटक पटक उल्लंघन गरेमा ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम इजाजत पत्र खारेज गर्ने निर्णय गर्नु अघि मन्त्रालयले सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थालाई स्पष्टिकरण पेश गर्न सात दिनको मौका दिनु पर्नेछ । र सो अवधि भित्र स्पष्टिकरण पेश नगरेमा वा पेश गरेको स्पष्टिकरण चित्त बुझ्दो नभएमा इजाजत खारेज गर्न सकिनेछ ।

(४) मन्त्रालयले इजाजतपत्र खारेज भएको जानकारी स्वास्थ्य संस्था दर्ता रहेको कार्यालय र सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थामा पठाउनु पर्नेछ ।

(५) इजाजतपत्र खारेज भएको अवस्थामा त्यस्तो स्वास्थ्य संस्थाबाट सेवा प्रदान गर्न पाइने छैन । तर खारेजीको निर्णय हुँदाका वखत त्यस्तो स्वास्थ्य संस्थामा भर्ना भएका विरामीको व्यवस्थापन गर्न पन्ध्र दिनको समय दिईनेछ ।

(६) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि मन्त्रालयले एक पटकलाई बढिमा तीस दिनको म्याद दिई सो समयावधि भित्र सुधार गरेमा इजाजत खारेज नहुने गरी शर्त सहितको निर्णय गर्न वाधा पुग्ने छैन ।

९. **इजाजतको शुरु प्रकृया अपनाउनु पर्ने :** (१) यस ऐनको दफा (८) बमोजिम इजाजतपत्र खारेज भएको स्वास्थ्य संस्थाले खारेज भएको मितिले तीन वर्षसम्म इजाजत पाउने छैन ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अवधि भुक्तान भई स्वास्थ्य संस्थाले पुनः स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन गर्न चाहेमा पहिलेको कुनै दस्तुर वा जरिवाना भुक्तान गर्न बाँकी भए सो भुक्तान गरी पुनः इजाजत लिन सक्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम पुनः इजाजत लिँदा स्वास्थ्य संस्थाले दफा (६) बमोजिमको प्रकृयाका पूरा गर्नु पर्नेछ ।

१०. **स्थानीय तहको कानून बमोजिम हुने :** (१) स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र भित्र पर्ने स्वास्थ्य संस्थाको इजाजत, दर्ता, नवीकरण तथा खारेजी सम्बन्धी व्यवस्था स्थानीय कानून बमोजिम हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम स्वास्थ्य संस्थाको दर्ता, इजाजत, नवीकरण तथा खारेजी सम्बन्धमा कुनै स्थानीय तहमा कानून बनेको रहेनछ भने यसै ऐन बमोजिम कार्य सञ्चालन गर्न वाधा पुगेको मानिने छैन ।

११. **सरकारी स्वास्थ्य संस्था सम्बन्धी विशेष व्यवस्था :** (१) यस ऐनमा माथि जुन सुकै कुरा लेखिएको भएता पनि सरकारी स्वास्थ्य संस्थाले यस ऐन बमोजिम इजाजत पत्र लिन र त्यसलाई नवीकरण गर्नु पर्ने छैन ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सरकारी स्वास्थ्य संस्थाले यो ऐन जारी भए पछि यस ऐन बमोजिम पूर्वाधार विकास तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा तोकिएको मापदण्ड तथा गुणस्तर पूरा गर्नु पर्नेछ ।

(३) यो ऐन प्रारम्भ हुदाँ कायम रहेका सरकारी स्वास्थ्य संस्थाले तीन वर्ष भित्र यो ऐन बमोजिम तोकिएको गुणस्तर तथा मापदण्डको पालना हुने गरी व्यवस्था मिलाउन पर्नेछ ।

(४) सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि एक व्यवस्थापन समिति रहनेछ । व्यवस्थापन समितिको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-३

स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको व्यवस्था

१२. आधारभूत स्वास्थ्य सेवा : (१) नेपालको संविधान बमोजिम प्रदेशका प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क रूपमा प्रदान गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) मा तोकिएको सेवाका अतिरिक्त प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निःशुल्क प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवाको सूची थप गर्न सक्नेछ ।

(३) मन्त्रालयले प्रदेश भित्र रहेका सरकारी, निजी तथा गैर सरकारी स्वास्थ्य संस्थासँग साभेदारी गरी आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ ।

१३. विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा : (१) भौगोलिक अवस्था, रोगको प्रकोप र सेवाको प्रकृतिका आधारमा प्रदेश सरकारले प्रदेश स्वास्थ्य योजना बमोजिम विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यकता अनुसार स्वास्थ्य संस्था स्थापना तथा सञ्चालन गर्नेछ ।

स्पष्टिकरण : यस दफाको प्रयोजनको लागि “विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा” भन्नाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवा बाहेकका अन्य स्वास्थ्य सेवालाई सम्झनु पर्दछ ।

(२) विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न मन्त्रालयले प्रदेश भित्र दूर चिकित्सा (टेलिमेडिसिन), घुम्ती शिविर, विधुतिय स्वास्थ्य (ई-हेल्थ) जस्ता प्रविधि तथा प्रक्रिया अवलम्बन गर्नेछ ।

१४. विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा शिविर सञ्चालन गर्न अनुमती लिनु पर्ने : (१) कुनै पनि निजी, गैर सरकारी, सामाजिक वा अन्य संघ संस्थाले मन्त्रालयसँग अनुमती लिई शिविर मार्फत विशेषज्ञ स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सक्नेछन् ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम अनुमती लिँदा शिविरमा संलग्न हुने चिकित्सकको नाम, संख्या, विशेषज्ञता, शल्यकृया वा निदानात्मक उपाय अपनाईने लगायतका विवरण पेश गर्नु पर्नेछ ।

१५. प्रेषण सेवा : (१) स्वास्थ्य संस्थामा आएका सेवाग्राहीलाई उपयुक्त कारणले सेवा प्रदान गर्न नसकिने अवस्था भएमा आफ्नो स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध भएको सेवा प्रदान गरी थप सेवाको लागि त्यस्ता सेवाग्राहीलाई सो सेवा प्राप्त हुन सक्ने प्रदेश भित्रको वा बाहिरको स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय गरी प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।

तर आफ्नो संस्थामा उपयुक्त सेवा र सेवाप्रदायक हुँदा हुँदै अर्को स्वास्थ्य संस्थामा प्रेषण गर्न पाईने छैन ।

(२) आफ्नो स्वास्थ्य संस्थामा प्रेषण भई आएका सेवाग्राहीलाई प्राथमिकता दिई सेवा दिनु स्वास्थ्य संस्थाको दायित्व हुनेछ र सेवाग्राहीलाई अनावश्यक आर्थिक भार नपर्ने गरी प्रेषण गरी पठाउने स्वास्थ्य संस्थामा गरिएको परीक्षण प्रतिवेदनलाई मान्यता दिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि पुनःपरीक्षण गर्नु पर्ने अवस्था आएमा सो को उपयुक्त आधार र कारण खुलाई पुनःपरीक्षण गर्न बाधा पुग्ने छैन ।

(४) प्रेषण सम्बन्धी अन्य प्रक्रिया तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

१६. ईच्छाईएको स्वास्थ्य संस्थामा प्रेषण गर्न सकिने : दफा (१५) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि सेवाग्राहीको इच्छा बमोजिम निजलाई पायक पर्ने उपयुक्त स्वास्थ्य संस्थामा प्रेषण गर्नमा बाधा पुग्ने छैन ।

१७. आकस्मिक उपचार सेवा : (१) प्रदेशका प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाहरूले तोकिए बमोजिम आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा दिनु पर्नेछ ।

(२) प्रदेशभित्र संचालित अस्पतालले चौबिसै घण्टा र अन्य स्वास्थ्य संस्थाले आफ्नो संस्थामा संभव हुने आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा तत्कालै सर्वसुलभ रूपमा प्रदान गर्नुपर्नेछ ।

(३) प्रदेश सरकारले कुनै पनि दुर्घटना वा महामारी जस्ता आपत्कालीन अवस्थामा घटनास्थल वा सेवा आवश्यक भएको स्थलमा नै गई आकस्मिक उपचारको व्यवस्था मिलाउन सक्नेछ । यसरी उपचारको व्यवस्था मिलाउँदा सम्बन्धीत सरकार सम्बद्ध निकाय तथा स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय गर्नु पर्नेछ ।

(४) कुनै पनि आकस्मिक अवस्थामा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नु सबै स्वास्थ्यकर्मीको कर्तव्य हुनेछ ।

१८. प्रदेश आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार कोषको स्थापना : (१) आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार कोषको गठन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-४

स्वास्थ्य प्रणाली सम्बन्धी व्यवस्था

१९. स्वास्थ्य प्रणाली : (१) स्थानीय तहका प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक सरकारी स्वास्थ्य संस्था, स्थानीय तहमा प्राथमिक तहका अस्पताल तथा प्रदेश स्तरमा द्वितीय तथा तृतीय तहका अस्पतालहरू रहने छन् ।

(२) स्वास्थ्य संस्था स्थापना गरिने स्थानको पहिचान तथा तिनको तहगत संरचना तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) प्रदेश सरकार माताहतमा संचालित सबै स्वास्थ्य संस्था सञ्चालनको लागि प्रदेश सरकारले आवश्यक बजेटको व्यवस्था मिलाउने छ ।

(४) प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले साभेदारीको योजना बनाई र निजी तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्थासँग सहकार्य गरी स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सक्नेछन् ।

(५) प्रदेशका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाले कम्तिमा दश बजेदेखि चार बजेसम्म स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्नुपर्नेछ । तर अस्पतालले चौविसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन हुने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(६) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न स्वास्थ्यकर्मी, औषधि, उपकरण लगायतका बन्दोबस्ती दुरुस्त हालतमा राख्नुपर्नेछ ।

(७) अस्पतालले कानून बमोजिम इजाजत लिएर रक्त संचार केन्द्र (ब्लड बैंक) स्थापना गर्न सक्नेछन् ।

(८) खोपको माध्यमबाट रोगको रोकथाम, नियन्त्रण, वा उन्मूलन गरी शिशु, बाल, मातृ तथा अन्य व्यक्तिको मृत्युदर घटाउन तथा खोप सेवाको सुदृढीकरण गरी गुणस्तरीय खोप सेवा प्रदान गर्न स्वास्थ्य संस्थाले मन्त्रालयसँग समन्वय गरी गुणस्तरीय खोप सेवा कार्यक्रम बनाई संचालन गर्नेछ ।

२०. **कर्मचारी व्यवस्था** : (१) सरकारी स्वास्थ्य संस्थामा तोकिए बमोजिम कर्मचारीको व्यवस्था गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम कर्मचारी व्यवस्था गर्दा भौगोलिक अवस्थाको आधारमा सबै क्षेत्रमा समुचित रूपमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यक कर्मचारीलाई तोकिए बमोजिम व्यवस्थापन गर्नेछ ।

(३) गैर सरकारी तथा निजी स्वास्थ्य संस्थाले स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नको लागि कर्मचारी सेवा शर्त सम्बन्धी विनियम बनाई आवश्यक कर्मचारी नियुक्त गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम कर्मचारी नियुक्त गर्दा वा कर्मचारीसँग रोजगार सम्भौता गर्दा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम सेवा, शर्त र सुविधा भन्दा न्यून नहुने गरी गर्नु पर्नेछ ।

(५) कर्मचारीले आफूले गर्ने कामको आधारमा नेपाल मेडिकल काउन्सिल, नेपाल नर्सिङ परिषद वा अन्य सम्बन्धीत परिषदले निर्धारण गरे बमोजिमको पेशागत आचरण र निजामती कर्मचारीको हकमा नियुक्त गर्ने कानून बमोजिमको र निजी तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्थाका कर्मचारीले संस्थाले निर्धारण गरेको आचरणको पालना गर्नु पर्नेछ ।

(६) जोखिम युक्त क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीको नियमित स्वास्थ्य परिक्षण गरी कामको सिलसिलामा कुनै रोगको संक्रमण भएमा निःशुल्क उपचारको व्यवस्था सम्बन्धीत सरकारले वा स्वास्थ्य संस्थाले गर्नु पर्नेछ ।

स्पष्टिकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि “कर्मचारी” भन्नाले पारिश्रमिक लिई शारीरिक वा बौद्धिक श्रम गर्ने चिकित्सक, नर्स, रेडियोलोजिस्ट, ल्याब टेक्निसियन वा प्रशासनिक कर्मचारी वा अन्य जुनसुकै पदनाम दिएको तथा जुनसुकै तहमा कार्यरत रहने गरी सेवामा संलग्न कर्मचारीलाई जनाउँछ ।

परिच्छेद-५

स्वास्थ्य सेवाको पहुँच

२१. स्वास्थ्य सेवाको पहुँच : (१) सबै वासिन्दालाई सहज र सुलभ रूपमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।

(२) मन्त्रालयले भौगोलिक तथा अन्य हिसाबले पछाडि परेका स्थान र वर्गका वासिन्दालाई स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहसँगको समन्वयमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न विशेष व्यवस्था गर्नेछ ।

(३) मन्त्रालयले हिमाली जिल्लामा मौसम परिवर्तन वा अन्य कारणले बसाई सराई भई अस्थायी बसोबास गर्ने क्षेत्रका वासिन्दालाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सुनिश्चित गर्न स्थानीय सरकारसँग सहकार्य गर्नेछ ।

(४) लोपोन्मुख तथा अल्पसंख्यक समुदायको स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न मन्त्रालयले विशेष व्यवस्था गर्नेछ ।

(५) जोखिमयुक्त क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिकको नियमित स्वास्थ्य परिक्षण र जोखिम न्यूनीकरणको व्यवस्था तोकिए बमोजिम गरिने छ ।

२२. स्वास्थ्य विमा गरिने : (१) कानून बमोजिम प्रदेश भित्रका सबै नागरिकलाई स्वास्थ्य विमा प्रणालीमा आवद्ध गर्नको लागि मन्त्रालयले आवश्यक व्यवस्था मिलाउने छ ।

(२) नेपाल सरकारबाट लक्षित वर्गका लागि दिइने योगदान रकमका अतिरिक्त प्रदेश सरकारबाट थप योगदान गरी स्वास्थ्य विमा गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।

(३) स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम मार्फत प्राप्त हुने सेवामा गुणस्तर कायम गर्न मन्त्रालयले तोकिए बमोजिमको व्यवस्था गर्नेछ ।

२३. महिलाको सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकारको सुनिश्चितता गरिने : (१) प्रदेशमा बसोबास गर्ने महिलालाई प्रचलित कानून बमोजिम प्राप्त सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकारको सुनिश्चितता गरिने छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अधिकार कार्यन्वयनको लागि मन्त्रालयले नेपाल सरकार र स्थानीय तहसँग आवश्यक समन्वय गर्नेछ ।

२४. भेदभाव गर्न नपाईने : (१) स्वास्थ्य संस्था तथा स्वास्थ्यकर्मीले स्वास्थ्य उपचार गर्दा सबैलाई सम्मान र आदर व्यवहार गर्नुपर्नेछ । कुनैपनि स्वास्थ्य संस्थाले कसैलाई निजको उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जातजाती, लिङ्ग, पेशा, यौनिक वा लैङ्गिक पहिचान, शारीरिक वा एचआईभि संक्रमण लगायतको स्वास्थ्य अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, वैचारिक आस्था, वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा उपचारमा भेदभाव गर्न पाइने छैन ।

(२) महिनावारी भएको महिलालाई छुवाछुत गर्न पाईने छैन । महिनावारी भएको कारणले कुनै पनि किशोरी तथा महिलालाई उपचार गर्न वा स्वास्थ्य सेवा दिन वा उपचारमा लैजान वा अन्य आवश्यक सहयोग गर्नबाट कसैलाई पनि वञ्चित गर्न पाईने छैन ।

(३) उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि विरामीको स्वास्थ्य अवस्थाको गंभिरताको आधारमा उपचारको प्राथमिकता निर्धारण गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन ।

(४) प्रदेशभित्र हुने महिला हिंसा, लैङ्गिक विभेद, छाउपडी तथा अन्य सामाजिक, साँस्कृतिक बाधा अवरोधले स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने नदिन मन्त्रालयले बहुपक्षीय कार्य योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नेछ ।

२५. शिशुको स्तनपान गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता गरिने : (१) प्रत्येक नवजात शिशुलाई दुई वर्ष उमेर पूरा नभए सम्म आमाको स्तनपान गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आमाको मृत्यु भएको वा स्वास्थ्यको कारणबाट स्तनपान गराउन नसकिने अवस्थामा चिकित्सकको परामर्श बमोजिम वैकल्पिक व्यवस्था गर्न कुनै बाधा पर्ने छैन ।

(३) आमाको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु लगायत बाल आहारको विक्री वितरणलाई नियमित गरी बच्चाको लागि सुरक्षित एवं पर्याप्त पोषण सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-६

सेवाको गुणस्तर तथा स्वास्थ्य संस्थाको दायित्व

२६. मापदण्ड पालना गर्नु पर्ने : (१) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले प्रचलित कानून, यो ऐन र यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावली बमोजिम निर्धारण भएको मापदण्ड अनिवार्य रूपमा पालन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लेख भएको मापदण्डको अतिरिक्त मन्त्रालयले सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाका सम्बन्धमा लागू हुने गरी थप मापदण्ड तोकेको रहेछ भने त्यस्तो मापदण्ड समेत पालना गर्नु पर्दछ ।

(३) मन्त्रालयले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही स्वास्थ्य संस्थाको पूर्वाधार, जनशक्तिको संख्या र योग्यता, उपकरण, यसको प्रकृया तथा प्रविधि र व्यवस्थापन सम्बन्धमा मापदण्ड निर्धारण गर्न र कार्यन्वयनको कार्य योजना बनाउन सक्नेछ ।

२७. मापदण्ड तथा गुणस्तर समितिको गठन : (१) मापदण्ड तथा गुणस्तर निर्धारण तथा कार्यन्वयनको कार्ययोजना बनाउन मन्त्रालयले देहाय बमोजिमको मापदण्ड तथा गुणस्तर समिति गठन गर्नेछः-

(क) स्नातकोत्तर गरी न्यूनतम १० वर्ष पेशागत कार्य अनुभव भएका मध्येबाट मन्त्रालयले तोकेका वरिष्ठ चिकित्सक	-	अध्यक्ष
(ख) मन्त्रालयले तोकेको जनस्वास्थ्य विज्ञ	-	सदस्य
(ग) प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशक	-	सदस्य सचिव

(२) समितिले आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

(३) समितिले आफ्नो कार्यविधि आफैँ निर्धारण गर्नेछ ।

(४) समितिले प्रचलित कानून तथा प्रदेश स्वास्थ्य योजना अनुरूप हुने गरी प्रदेशको लागि आवश्यक मापदण्ड र गुणस्तर लागू गर्न मन्त्रालयलाई सुझाव पेश गर्नेछ ।

२८. गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्नु पर्ने : (१) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्था वा यसका संचालक वा कर्मचारीले स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरमा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य जानी जानी वा लापवाहीपूर्वक गर्नु हुँदैन ।

(२) स्वास्थ्य संस्थामा सेवा प्रदान गर्दा वा जडित उपकरणको प्रयोग गर्दा अनुमती प्राप्त चिकित्सक, स्वास्थ्यकर्मी वा कर्मचारी बाहेक अन्य व्यक्तिले सञ्चालन गर्ने र रिपोर्ट दिने कार्य गर्नु हुँदैन ।

(३) सेवा प्रदायकले उपकरण कार्यस्थलमा दुरुस्त राख्नु पर्नेछ । म्याद नाघेको औषधि, उपकरण तथा वस्तुको प्रयोग गर्न पाईने छैन ।

(४) स्वास्थ्य संस्थाले स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दा कुनै पनि रोगको संक्रमण नहुने र संक्रमण रोकथाम गर्नका लागि आवश्यक सुरक्षात्मक उपायको अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।

(५) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले मापदण्ड र गुणस्तरको सुनिश्चितता सम्बन्धी मन्त्रालयले तोके बमोजिमको मूल्याङ्कन फाराम भरी सो को प्रतिवेदन मन्त्रालयमा प्रत्येक वर्षको आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र पेश गर्नु पर्नेछ ।

२९. स्वास्थ्य संस्था बाहिरबाट प्रदान गरिने सेवा : (१) कुनै पनि स्वास्थ्य संस्था तथा अनुमती प्राप्त व्यक्तिले संस्था बाहिरबाट सेवा प्रदान गर्दा तोकिएको मापदण्ड पूरा गर्नुपर्नेछ । यसरी सेवा प्रदान गर्दा स्थानीय तहको समन्वयमा गर्नु पर्नेछ ।

(२) मन्त्रालयले उपदफा (१) बमोजिमका स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थित र विस्तार गर्नका लागि कार्ययोजना बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।

३०. शुल्क सार्वजनिक गर्नु पर्ने : (१) स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरे बापतको शुल्क प्रचलित कानूनको अधिनमा रही प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

(२) स्वास्थ्य संस्थाले आफूले उपलब्ध गराउने स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराए बापत लाग्ने शुल्क सर्वसाधारणले देख्न र पढ्न सक्ने गरी सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ र सो को जानकारी मन्त्रालयलाई समेत दिनु पर्नेछ ।

३१. निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु पर्ने : (१) स्वास्थ्य संस्थाले आफूसँग उपलब्ध शैय्याको दश प्रतिशत शैय्या गरिव, विपन्न तथा असहाय वर्गलाई निःशुल्क उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भर्ना भएका विरामीलाई अस्पतालबाट प्रदान गरिने सेवा निःशुल्क प्रदान गर्नुपर्नेछ । तर औषधि वा अस्पताल बाहिरबाट लिनुपर्ने निदानात्मक सेवाको हकमा यो व्यवस्था वाध्यात्मक हुनेछैन ।

३२. गोपनियता कायम राख्नु पर्ने : देहायको अवस्थामा वाहेक कुनै पनि स्वास्थ्य संस्था वा चिकित्सक वा कर्मचारीले विरामीको रोगको बारेमा विरामी स्वयम् वा निजलाई स्वास्थ्य संस्थामा ल्याउने विरामीको संरक्षक वाहेक अन्य कसैलाई खुलासा गर्ने छैन :-

(क) विरामीले मञ्जुरी दिएमा, वा विरामी अचेत भएकोमा निजलाई अस्पताल ल्याउने व्यक्तिले मञ्जुरी दिएमा,

(ख) विरामीको स्वास्थ्यको बारेमा खुलासा नगर्दा अन्य कुनै व्यक्तिको जीवन तथा स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने भएमा,

(ग) प्रचलित कानून बमोजिम विरामीको स्वास्थ्य परिक्षण प्रतिवेदन कुनै अदालत वा अधिकारी समक्ष पेश गर्नु पर्ने भएमा ।

३३. विरामी माथि अनुसन्धान गर्न नहुने : स्वास्थ्य संस्थाले विरामीको लिखित मन्जुरी बिना निज माथि उपचारसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित परीक्षण वाहेक अन्य अनुसन्धान कार्य गर्न पाउने छैन ।

३४. विज्ञापन गर्न नपाउने : (१) स्वास्थ्य संस्थाले संचार माध्यमबाट गलत वा भ्रामक सूचना राखी विज्ञापन गर्न पाउने छैन ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि देहायको कार्यलाई विज्ञापन मानिने छैन :

(क) स्वास्थ्य संस्थाको ठेगाना, फोन नम्बर, इमेल र आफ्नो विशेषज्ञको विवरण, तिनको विशेषज्ञता तथा सेवा सम्बन्धी संचार माध्यममा प्रसारण गर्ने तथा संस्थाको साईनबोर्डमा उल्लेख गर्ने वा वेबसाईटमा राख्ने,

(ख) आफूले प्रदान गर्ने सेवा, समय तालिका, लाग्ने दस्तुर तथा खर्च र उपचार गर्न लाग्ने समय समेत खुलाई नागरिक बडापत्र जारी गर्ने,

(ग) गरिव र पछाडि परेका वर्गको पहुँच स्थापित गर्ने र सेवाग्राहीले सेवा नपाएको गुनासो व्यवस्थापन गर्ने विधि उल्लेख गरी सूचना प्रवाह गर्ने ।

३५. सेवाग्राहीको सुसुचित सहमती लिनु पर्ने : (१) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउँदा प्रचलित कानून बमोजिम सुसुचित सहमती लिनु पर्नेछ ।

३६. सेवाग्राहीलाई जानकारी दिनु पर्ने : (१) स्वास्थ्य संस्था तथा उपचार प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मीले प्रत्येक सेवाग्राहीलाई आफ्नो स्वास्थ्य र उपचारको अवस्था, रोगको निदान प्रकृया, उपचार विधि र प्रकृया, उपचार विकल्प र उपचार गर्न लाग्ने अनुमानित खर्च तथा सम्भावित परिणाम र उपचार नगराए उत्पन्न हुने सम्भावित जोखिम समेतका बारेमा विरामी वा संरक्षकले बुझ्ने गरी जानकारी गराउनुपर्नेछ ।

(२) माथि जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि सेवाग्राहीको स्वास्थ्य स्थितिको सूचना सम्बन्धित सेवाग्राहीलाई दिन नसकिने अवस्थामा विरामीलाई स्वास्थ्य संस्थामा लिई आउने व्यक्तिलाई जानकारी दिनुपर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम जानकारी गराउँदा चित्त नबुझेमा वा स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी जुनसुकै गुनासो सुन्नका लागि स्वास्थ्य संस्थामा तोकिए बमोजिम गुनासो सुन्ने संयन्त्रको व्यवस्था हुनुपर्ने छ ।

३७. सेवाग्राहीको कर्तव्य : स्वास्थ्य संस्था वा स्वास्थ्यकर्मीसँग सेवा लिने सेवाग्राहीको कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछ:-

(क) आफ्नो स्वास्थ्यको सम्बन्धमा जानकारी लिने, सचेत रहने, स्वस्थ जीवनशैली अपनाउने र स्वास्थ्य संस्थाबाट दिइने आवश्यक सेवा लिने र संस्थाको नियम पालना गर्ने,

(ख) नेपाल सरकार, प्रादेशिक सरकार तथा स्थानीय सरकारले समय समयमा तोके बमोजिमका स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यक्रममा समावेश हुने,

(ग) स्वास्थ्यकर्मीलाई आफ्नो स्वास्थ्यको अवस्थासँग सम्बन्धित यथार्थ विवरण उपलब्ध गराई रोग निदान र उपचारमा स्वास्थ्यकर्मीलाई सघाउने, र स्वास्थ्यकर्मीले भने बमोजिमको औषधि सेवन गर्ने तथा अन्य प्रकृया अपनाउने,

(घ) स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वास्थ्य संस्थाको मर्यादा र सम्मान गर्ने, स्वास्थ्य संस्था तथा स्वास्थ्यकर्मी प्रति कुनैपनि किसिमको हिंसा नगर्ने, आवश्यकता अनुसार रोगको निदान र उपचार सम्बन्धि जानकारी हाँसिल गरी आवश्यकता अनुसार उपचारमा सहमति जनाउने ।

स्वास्थ्य अनुसन्धान, सूचना व्यवस्थापन र अनुगमन

३८. स्वास्थ्य अनुसन्धान : (१) मन्त्रालयले स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

(२) मन्त्रालयले स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका लागि प्रदेश भित्र उपलब्ध औषधिजन्य जडीवुटीको अध्ययन अनुसन्धान गरी त्यसको संरक्षण, विकास, औषधि उत्पादन तथा उपभोग गर्न स्थानीय तह, निजि क्षेत्र तथा अन्य मन्त्रालयसँग बहुपक्षीय सहकार्य गर्नेछ ।

(३) मन्त्रालयले स्वास्थ्य सम्बन्धी अनुसन्धानकर्तालाई प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ ।

३९. सूचना व्यवस्थापन : (१) स्वास्थ्य संस्था प्रमुखले स्वास्थ्य संस्थाबाट सेवा लिएका हरेक सेवाग्राहीको तोकिए बमोजिमको अभिलेख राख्ने र सो अनुसारको प्रतिवेदन मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) मन्त्रालयले प्रदेश भित्रका स्वास्थ्य संस्थाले गरेको सेवा सम्बन्धी सूचनालाई एकिकृत गरी अभिलेख राख्नेछ र प्रत्येक वर्ष वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्नेछ ।

४०. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन : (१) प्रदेश मातहत रहेका सरकारी स्वास्थ्य संस्था तथा प्रदेश सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेका निजि तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नको लागि तोकिए बमोजिम मन्त्रालयले निरिक्षक नियुक्त गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निरिक्षकको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको आधारमा मन्त्रालयले नवीकरण रोक्ने, इजाजतपत्र खारेज गर्ने वा तोकिए बमोजिमको अन्य कारवाही गर्न सक्नेछ ।

(३) स्थानीय तहबाट स्वीकृत प्राप्त निजी तथा गैरसरकारी स्वास्थ्य संस्थाको नियमन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन तोकिएको मापदण्डको आधारमा सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्नेछ । तर मन्त्रालयबाट तोकिएको निरिक्षकले अनुगमन गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन ।

(४) प्रदेश भित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाको उपचारको अवस्था, औषधि तथा अन्य उपकरण तथा मानव श्रोतको आपूर्ति अवस्थालाई मन्त्रालयले नियमित अनुगमन गरी आवश्यक सुधारको लागि सिफारीश सहितको प्रतिवेदन प्रदेश सरकारलाई पेश गर्नु पर्नेछ ।

४१. औषधि तथा उपचार सामाग्रीको व्यवस्था : (१) प्रदेश सरकार अन्तर्गतका सबै अस्पतालले आफ्नै “अस्पताल फार्मेसी” सञ्चालन गरी सेवाग्राहीलाई सुपथ मूल्यमा औषधि तथा उपचार सामाग्री उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(२) स्थानीय तह अन्तर्गतका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाको हकमा भने सम्बन्धित स्थानीय तहले तोके बमोजिम हुनेछ ।

(३) प्रदेश भित्र खपत हुने औषधिको मूल्य नेपाल सरकारले तोकेको आधार मूल्यको अधिनमा रही निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ । यस्तो मूल्य उच्चतम खुद्रा मूल्य भन्दा बढी हुने छैन ।

(४) औषधि बिक्रिकर्ताले आफूले बिक्रि गरेको औषधि र उपचार सामाग्रीको बिल अनिवार्य रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(५) औषधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४२. औषधिको दुरुपयोग हुन नदिने : (१) औषधि वा औषधिका साधक पदार्थहरूको अनुचित प्रयोग वा दुरुपयोग हुन नदिन त्यसको उपयोगिता एवं प्रयोग सम्बन्धी भ्रुष्टा वा भ्रमात्मक प्रचार हुन नदिन र जनसुरक्षित, असरयुक्त तथा गुणयुक्त नहुने औषधि उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी, पैठारी सञ्चय र सेवनको नियन्त्रण गर्न अपनाउने कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(२) औषधि वा औषधिका साधक पदार्थहरूको बिक्री वितरण गर्न औषधि पसलको स्वीकृति, नवीकरण र सञ्चालन, अनुगमन र नियमन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४३. उपकरण तथा एम्बुलेन्सको व्यवस्था : (१) प्रदेशमा संचालन हुने अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थामा तोकिए बमोजिमको मापदण्ड अनुसारका उपकरणको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) मन्त्रालयले सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको स्वास्थ्य उपकरणको मर्मत सम्भार गर्ने सम्बन्धी मापदण्ड बनाई लागू गर्न सक्नेछ ।

(३) आकस्मिक सेवा अनिवार्य भएको अस्पतालमा कम्तीमा १ वटा एम्बुलेन्स हुनु पर्नेछ । एम्बुलेन्स सञ्चालन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-९

जनस्वास्थ्यको संरक्षण, सम्वर्द्धन र वातावरण सम्बन्धी व्यवस्था

४४. जनस्वास्थ्यको संरक्षण र सम्वर्द्धन गरिने : (१) मन्त्रालयले प्रदेश भित्र खाद्यान्न, मासु, पानी लगायतका उपभोग्य वस्तु उत्पादन, भण्डारण तथा बिक्रि वितरणलाई स्वच्छ बनाउने सम्बन्धमा तोकिए बमोजिम मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने छ ।

(२) प्रदेश सरकारले स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने मदिरा, चुरोट र सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री, वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गर्ने छ, र त्यस्ता वस्तुको विज्ञापन सामाग्रीको वितरण, प्रचार प्रसार, प्रयोजन तथा होर्डिङ बोर्ड राख्न निषेध गर्नेछ ।

(३) जनताको स्वास्थ्य अवस्थालाई बिगार्ने तथा अस्वस्थ बनाउने निर्धारण पक्षलाई आवश्यक सुधार गर्न यसका कारक तथा अन्य सरकोरवाला पक्षसँग प्रदेश सरकारले समन्वय गर्नेछ ।

(४) मन्त्रालयले उपदफा (३) को प्रयोजनको लागि पोषण, स्वच्छ खाने पानी, सरसफाई, आरोग्यता तथा स्वास्थ्य साक्षरता सम्बन्धी मापदण्ड तयार गरी लागूगर्नेछ ।

(५) मन्त्रालयले प्रदेश भित्र ध्वनी, वायू, जल तथा वातावरणीय प्रदुषणले जन स्वास्थ्यमा पार्ने प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि प्रचलित कानूनले तोक्को मापदण्ड लागू गर्नेछ ।

(६) मन्त्रालयले वातावरणीय प्रदुषण तथा फोहोरमैलाबाट पर्ने प्रतिकूल प्रभाव नियन्त्रणका लागि तोकिएको मापदण्ड लागू गर्नेछ ।

४५. विपदको समयमा स्वास्थ्य सेवाको व्यवस्थापन : (१) प्रदेश भित्र हुने विपदबाट जनताको स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभावलाई कम गर्न प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) विपदबाट प्रभावित जनतालाई तत्काल उपचारका लागि स्वास्थ्य संस्थामा जनशक्ति, औषधि तथा उपकरण र श्रोतको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(३) विपद पश्चात तथा विपद जन्य रोगको प्रकोपलाई नियन्त्रण गर्न तत्काल परिचालित हुने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका, प्रदेश प्रहरी, शिक्षक र सुरक्षाका निकायहरुलाई प्राथमिक उपचार, र प्रेषण लगायतको विषयमा आवश्यक तालिम दिईने छ ।

(४) विपदको समयमा प्रदान गर्नुपर्ने सेवाका लागि विकास साभेदार, गैर सरकारी तथा निजि संस्थासँग सहकार्य गरिने छ ।

(५) यस सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

४६. सरसफाई तथा उचित कार्य वातावरण हुनु पर्ने : (१) स्वास्थ्य संस्थाको भित्र र बाहिरको वातावरण बिरामी तथा अन्य व्यक्तिको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर नपर्ने हुनु पर्दछ ।

(२) स्वास्थ्य संस्थाले स्वास्थ्य संस्थाबाट सृजित फोहर मानव स्वास्थ्य र वातावरणलाई हानी नोक्सानी नहुने गरी तोकिएको मापदण्ड अनुरूप व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

(३) सरसफाई तथा उचित कार्य वातावरण सम्बन्धी मापदण्ड तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

प्रदेश स्वास्थ्य समन्वय समिति

४७. **प्रदेश स्वास्थ्य समन्वय समिति** : (१) प्रदेश भित्र वसोवास गर्ने वासिन्दा स्वास्थ्य स्थिति सुधार गर्न, स्वास्थ्यका विविध सामाजिक निर्धारक तत्वलाई सम्बोधन गर्न, स्वास्थ्य सेवालाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउन र स्वास्थ्य कार्यक्रम निर्माणमा समन्वय र सुभाषा दिन एक प्रदेश स्वास्थ्य समन्वय समिति रहनेछ ।

(२) प्रदेश स्वास्थ्य समन्वय समितिको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ :

(क) प्रदेश सरकारका सामाजिक विकास मन्त्री	अध्यक्ष
(ख) प्रदेश योजना आयोगका सदस्य (स्वास्थ्य सेवा हेर्ने)	सदस्य
(ग) प्रदेशमा रहेका स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका प्रमुखहरू मध्ये अध्यक्षले मनोनयन गरेको एक जना	सदस्य
(घ) सचिव, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य
(ङ) प्रदेश स्तरीय जिल्ला समन्वय समिति महासंघ,संघ, नगरपालिका तथा गाउँपालिका महासंघका प्रमुख एक एक जना गरी तीन जना	सदस्य
(च) निर्देशक, प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	सदस्य
(छ) प्रदेश अस्पतालका प्रमुख (मेडिकल सुपरिटेन्डेन्ट)	सदस्य
(ज) प्रदेशका निजी स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख मध्ये अध्यक्षले मनोनित गरेको एक जना	सदस्य
(झ) प्रदेशका गैर सरकारी स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख मध्ये अध्यक्षले मनोनित गरेको एक जना	सदस्य
(ञ) प्रदेशका स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत कर्मचारीमध्ये अध्यक्षले मनोनयन गरेको एक जना महिला कर्मचारी	सदस्य
(ट) अध्यक्ष, प्रदेश स्तरीय उद्योग बाणिज्य संघ	सदस्य
(ठ) सचिव, सामाजिक विकास मन्त्रालय	सदस्य सचिव

(३) समितिले आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रित गर्न सक्नेछ ।

(४) समितिको बैठक वर्षमा कम्तिमा दुई पटक बस्नेछ ।

(५) समितिको कार्य सम्पादन गर्न मन्त्रालयको स्वास्थ्य सेवा हेर्ने महाशाखाले समितिको सचिवालयको काम गर्नेछ ।

४८. समितिको काम कर्तव्य र अधिकार : समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- (क) प्रदेश स्वास्थ्य योजना बनाउन प्रदेश मन्त्रालयलाई सुझाव दिने ।
- (ख) कर्णालीबासीको स्वास्थ्य सुरक्षा र सम्बर्द्धन गर्न आवधिक स्वास्थ्य रणनीति निर्माण गर्न मन्त्रालयलाई मार्गदर्शन गर्ने ।
- (ग) कर्णालीबासीका स्वास्थ्यका बृहत सामाजिक निर्धारकहरूलाई सम्बोधन गर्न कर्णाली प्रदेशमा बन्ने अन्य सबै नीतिहरूमा स्वास्थ्य नीति अवलम्बन गर्ने गराउने ।
- (घ) कर्णाली प्रदेशको भौगोलिक, सामाजिक र साँस्कृतिक विशिष्टतालाई ध्यानमा राखी स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन समन्वय गर्ने ।
- (ङ) स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय नीति, रणनीति र प्रतिवद्धतालाई कर्णालीको हितमा लागू गर्न समन्वय र सहकार्य गर्न मन्त्रालयलाई मार्गदर्शन गर्ने ।
- (च) स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको सामाजिक र भौतिक सुरक्षा गर्न बहुपक्षीय रणनीति निर्माण गर्न मन्त्रालयलाई आवश्यक सुझाव सल्लाह दिने ।
- (छ) स्वास्थ्य नीतिअनुसार स्वास्थ्यसेवालाई प्रभावकारी बनाउन प्रदेश सरकारका अन्य निकाय, स्थानीय तह, सामुदायिक तथा निजी संस्थाको संस्थागत विकासका लागि नीतिगत सुझाव र मार्गदर्शन उपलब्ध गराउने ।
- (ज) प्रदेश भित्र अन्तर निकाय समन्वय गर्ने गराउने ।
- (झ) स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित विषयमा अनुसन्धान गर्न गराउन आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- (ञ) प्रदेश सरकारले तोकेको अन्य कार्य गर्ने गराउने ।

परिच्छेद-११

कसुर र सजाय

४९. कसुर तथा सजायको व्यवस्था : (१) देहायको कसुर गर्ने व्यक्तिलाई देहाय बमोजिम सजाय हुनेछ :

- (क) यस ऐन बमोजिम सजाय हुने कसुर गरेको अवस्थामा प्रचलित कानून बमोजिम सजाय हुनेछ ।
- (ख) खण्ड (क) मा परेका वाहेक यस ऐन अनुसार अन्य कसुर गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई मन्त्रालयले पचास हजार देखि दूई लाख सम्म जरिवाना गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि यो ऐन तथा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावलीको उल्लंघन गरेको कारणबाट प्रचलित कानून बमोजिम सजाय वा इजाजत खारेजी हुने रहेछ भने कानून बमोजिम थप सजाय गर्न यस दफामा लेखिएको कुनै कुराले बाधा पर्ने छैन ।

(३) यस ऐन तथा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियमावली पालना नगरेको कारणबाट कसैलाई मर्का परेको रहेछ भने प्रचलित कानून बमोजिम वास्तविक हानी वापतको क्षतिपूर्ति भराउनु पर्नेछ ।

५०. पुनरावेदन गर्न सक्ने : यस ऐन बमोजिम मन्त्रालयले इजाजत खारेज गर्ने वा नवीकरण नगर्ने वा अन्य कुनै कारवाही गरेकोमा सो निर्णयमा चित्त नवुझ्ने पक्षले प्रचलित कानून बमोजिम पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-१२

विविध

५१. अन्तरप्रदेश समन्वय गर्ने अधिकार : स्वास्थ्य सेवाको सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहसँग समन्वय गर्ने अधिकार मन्त्रालयलाई हुनेछ ।

५२. स्वास्थ्य संस्था तथा कर्मचारीको सुरक्षा : (१) मन्त्रालयले स्वास्थ्य संस्था तथा स्वास्थ्यकर्मीको कार्यक्षेत्रमा हुने हिंसा रोकन र सुरक्षा प्रदान गर्न तोकिए बमोजिम व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(२) स्वास्थ्य सेवालार्इ नियमित, भरपर्दो, मर्यादित र प्रभावकारी बनाउन स्वास्थ्य उपचारको क्रममा उत्पन्न हुन सक्ने आकस्मिक घटना र आर्थिक दायित्वबाट स्वास्थ्यकर्मी र स्वास्थ्य संस्थाको सुरक्षाको व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।

५३. अत्यावश्यक सेवा मानिने : प्रत्येक स्वास्थ्य संस्था अत्यावश्यक सेवा अन्तर्गत परेको मानिनेछ । प्रचलित कानूनमा अन्यथा लेखिएकोमा बाहेक यस्तो सेवाको सञ्चालनमा कुनै संस्था वा व्यक्तिले कुनै प्रकारले अवरोध सृजना गर्न, बन्द गर्न, हडताल गर्न, स्वास्थ्य संस्थाको एम्बुलेन्स वा अन्य सवारी साधनको आवागमनमा रोक लगाउन पाउने छैन ।

५४. प्रदेश मेडिकल बोर्ड गठन : (१) प्रदेश सरकारबाट प्रदेशको कुनै पनि व्यक्तिलाई उपचार सहयोग उपलब्ध गराउन वा कुनै चिकित्सकीय घटनाको छानवीन गर्न वरिष्ठ चिकित्सकको संयोजकत्वमा तोकिए बमोजिमको एक मेडिकल बोर्ड गठन गरिने छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको बोर्डको गठन, काम, कर्तव्य र अधिकार तथा अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

५५. स्वामित्वमा परिवर्तन : स्वास्थ्य संस्थाको पचास प्रतिशत भन्दा बढी लगानी गर्ने शेयरवाला वा साभेदारले स्वामित्व हस्तान्तरण गर्दा वा शेयर बिक्री गर्दा मन्त्रालयको सहमति लिनु पर्नेछ ।

५६. नियम बनाउने अधिकार : यस ऐनको कार्यान्वयनका लागि प्रदेश सरकारले आवश्यक नियम, निर्देशिका तथा कार्यविधि बनाउन सक्नेछ ।

५७. संघीय र स्थानीय कानून बमोजिम हुने : (१) यस ऐनमा समाविष्ट विषयलाई संघीय कानूनले पनि सम्बोधन गरेको रहेछ भने त्यसरी सम्बोधन भएको हदमा संघीय कानून बमोजिम र बाँकी कुरामा यो ऐन बमोजिम हुनेछ ।

(२) यस ऐनमा समाविष्ट विषयलाई प्रदेशभित्रका स्थानीय सरकारले स्थानीय कानून बनाई सम्बोधन गरेको रहेछ भने यो ऐनसँग नबाभिएको हदसम्म स्थानीय कानून अनुसार कार्य सम्पादन गर्न बाधा पर्नेछैन ।

५८. वचाउ : यो ऐन जारी हुन भन्दा अगाडि अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्था दर्ता नवीकरण सम्बन्धमा भए गरेको काम यसै ऐन बमोजिम भए गरेको मानिने छ ।